

AGENTIK SUN'IY INTELLEKT SHAROITIDA INSONNING IJTIMOIIY MAS'ULIYATI TRANSFORMATSIYASI: IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLIL

Zohidova Shahnoza Furqatovna

Navoiy shahridagi Prezident maktabi tarix va tarbiya fani o'qituvchisi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22051111>

Annotatsiya. Mazkur maqolada agentik sun'iy intellekt tizimlarining rivojlanishi sharoitida insonning ijtimoiy mas'uliyati mazmuni va shakllarida yuz berayotgan transformatsion jarayonlar ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Sun'iy intellektning oddiy axborot vositasidan nisbatan avtonom qaror qabul qilish, maqsadga yo'naltirilgan harakatlarni amalga oshirish va inson faoliyatining ayrim funksiyalarini bajarish imkoniyatiga ega agentik tizimga aylanishi mas'uliyat, erkinlik, nazorat, axloqiy tanlov va javobgarlik tushunchalarini qayta ko'rib chiqishni talab etayotgani asoslanadi. Shuningdek, inson-sun'iy intellekt munosabatlarida mas'uliyatning subyektlari, chegaralari va taqsimlanishi bilan bog'liq muammolar yoritilib, texnologik taraqqiyot sharoitida insonning axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatini mustahkamlash zarurati ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: agentik sun'iy intellekt, ijtimoiy mas'uliyat, inson, texnologik taraqqiyot, avtonom tizim, axloqiy tanlov, javobgarlik, raqamli jamiyat, ijtimoiy-falsafiy tahlil.

Kirish

XXI asrda sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal rivojlanishi inson va jamiyat munosabatlarining an'anaviy shakllariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Dastlab inson tomonidan berilgan aniq buyruqlarni bajaruvchi texnologik vosita sifatida shakllangan sun'iy intellekt bugungi kunda murakkab vaziyatlarni tahlil qilish, maqsadlarni aniqlashtirish, vazifalarni bosqichlarga ajratish, muayyan qarorlarni mustaqil tarzda shakllantirish hamda tashqi raqamli muhit bilan o'zaro aloqaga kirishish imkoniyatiga ega tizimlar tomon rivojlanmoqda. Bunday tizimlar ilmiy adabiyotlarda tobora ko'proq "agentik sun'iy intellekt" tushunchasi orqali tavsiflanmoqda.

Agentik sun'iy intellektning paydo bo'lishi texnologik yangilik sifatida emas, balki insonning jamiyatdagi o'rnini, faoliyat erkinligi va javobgarligi bilan bog'liq fundamental masalalarni yuzaga chiqaruvchi ijtimoiy hodisa sifatida ham muhimdir. Chunki qarorlarni ishlab chiqish jarayonining muayyan qismi algoritmik tizimlarga topshirilgan sari "qarorning haqiqiy subyekti kim?", "uning ijtimoiy oqibatlarini uchun kim javob beradi?", "insonning mas'uliyati kamayadimi yoki yangi mazmun kasb etadimi?" kabi savollar dolzarblashmoqda.

Shu nuqtai nazardan, agentik sun'iy intellekt sharoitida ijtimoiy mas'uliyat masalasi inson va texnologiya o'rtasidagi funksional munosabat bilangina cheklanmaydi. U shaxsning axloqiy tanlovi, jamiyat oldidagi burchi, qaror oqibatlarini anglash qobiliyati, institutsional javobgarlik hamda texnologik tizimlar ustidan inson nazoratini saqlash kabi masalalarni ham qamrab oladi.

An'anaviy falsafiy qarashlarda mas'uliyat, avvalo, ongli tanlov qilish va o'z harakatlarining oqibatlarini tushunish qobiliyatiga ega inson bilan bog'langan.

Inson muayyan xatti-harakatni amalga oshirar ekan, uning natijalariga nisbatan axloqiy, huquqiy va ijtimoiy javobgarlikni ham o'z zimmasiga oladi.

Agentik sun'iy intellektning rivojlanishi ushbu klassik munosabatni murakkablashtirmoqda. Bunday tizimlar maqsadga erishish uchun vazifalarni mustaqil rejalashtirishi, turli axborot manbalarini tahlil qilishi va oldindan qat'iy belgilab qo'yilmagan operatsiyalar ketma-ketligini tanlashi mumkin. Natijada insonning qaror qabul qilish jarayonidagi bevosita ishtiroki ayrim vaziyatlarda qisqaradi.

Biroq texnologik avtonomlikni axloqiy subyektlik bilan aynanlashtirish maqsadga muvofiq emas. Sun'iy intellekt tizimining mustaqil operatsiyalarni amalga oshira olishi uning inson kabi axloqiy burch, vijdon, qadriyat va ijtimoiy javobgarlikni his qilishini anglatmaydi. Shu sababli agentik tizimlar imkoniyatlari kengaygan sari inson mas'uliyati yo'qolmaydi, balki uning shakli o'zgaradi.

Agentik sun'iy intellekt sharoitida insonning ijtimoiy mas'uliyati bir necha yo'nalishda transformatsiyaga uchraydi. Birinchidan, **bevosita bajarish mas'uliyatidan nazorat qilish mas'uliyatiga o'tish** kuzatiladi. Inson barcha operatsiyalarni o'zi bajarmasligi mumkin, biroq sun'iy intellektga qanday maqsad berilgani, uning faoliyati qanday chegaralangani va natijalari qay darajada tekshirilgani uchun javobgarlik saqlanib qoladi.

Ikkinchidan, **individual mas'uliyatning taqsimlangan mas'uliyatga aylanishi** sodir bo'lmoqda. Agentik sun'iy intellekt tizimlari bilan bog'liq qarorlarda dasturchi, ishlab chiquvchi tashkilot, foydalanuvchi, platforma egasi va muayyan institutlarning har biri ma'lum darajada ishtirok etadi. Shu sababli texnologik qaror oqibatlari uchun javobgarlikni faqat bitta shaxsga yuklash murakkablashadi.

Uchinchidan, **natija uchun mas'uliyat bilan bir qatorda jarayon uchun mas'uliyat** ham kuchaymoqda. Sun'iy intellekt bergan natijaning to'g'riligini tekshirish, undagi ehtimoliy tarfakshliklarni aniqlash, shaxsiy ma'lumotlarning himoyalaniishini ta'minlash va qarorning inson manfaatlariga muvofiqligini baholash zamonaviy mas'uliyatning muhim ko'rinishlariga aylanmoqda.

To'rtinchidan, insonning **raqamli kompetentligi ijtimoiy mas'uliyatning tarkibiy qismiga** aylanmoqda. Sun'iy intellekt imkoniyatlari va chegaralarini tushunmagan shaxs algoritmik natijalarni mutlaq haqiqat sifatida qabul qilishi mumkin. Bu esa insonning mustaqil fikrlashi va tanqidiy tafakkuriga salbiy ta'sir ko'rsatishi ehtimolini yuzaga keltiradi.

Agentik sun'iy intellekt bilan bog'liq eng jiddiy ijtimoiy-falsafiy muammolardan biri insonning o'z javobgarligini texnologiyaga yuklashga moyilligidir. "Buni algoritm tanladi" yoki "sun'iy intellekt shunday qaror berdi" kabi yondashuvlar kelajakdagi raqamli jamiyatda mas'uliyatdan chekinish mexanizmiga aylanishi mumkin.

Holbuki, algoritmik qarorlar ham inson yaratgan maqsadlar, ma'lumotlar, dasturiy chegaralar va institutsional qoidalar doirasida shakllanadi. Demak, texnologiyaning nisbatan avtonom ishlashi inson omilining butunlay yo'qolishini anglatmaydi.

Aksincha, agentik sun'iy intellekt rivojlangan sari insonning mas'uliyati yuqori darajaga ko'tariladi.

Chunki inson endilikda faqat o'z harakatlarini emas, balki o'zi ishga tushirgan yoki vakolat bergan raqamli agentning ehtimoliy xatti-harakatlarini ham oldindan baholashi talab etiladi.

Agentik sun'iy intellekt inson erkinligining mazmuniga ham ta'sir ko'rsatadi. Texnologiya insonning kundalik va professional faoliyatini yengillashtirishi, katta hajmdagi axborotni qayta ishlashi va qarorlarning muqobil variantlarini taklif qilishi mumkin. Bu inson imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shu bilan birga, qarorlarning tobora ko'proq algoritmik tavsiyalar asosida qabul qilinishi insonning mustaqil tanlov qobiliyatiga ta'sir qilishi mumkin. Agar inson texnologik tizimga ortiqcha ishonib, uning tavsiyalarini tanqidiy tahlilsiz qabul qilsa, erkinlikning tashqi ko'rinishi saqlangan holda real qaror qabul qilish imkoniyati cheklanishi ehtimoli mavjud.

Shuning uchun kelajak jamiyatida "inson nazorati" tushunchasi texnik nazorat bilangina emas, balki ma'naviy va intellektual mustaqillik bilan ham bog'lanishi zarur. Inson sun'iy intellektdan samarali foydalanishi, biroq o'zining qadriyatlarga asoslangan yakuniy tanlov qilish huquqi va majburiyatini saqlab qolishi lozim.

Agentik sun'iy intellekt sharoitida yangi ijtimoiy mas'uliyat modeli quyidagi tamoyillarga asoslanishi maqsadga muvofiq:

1. **Insonning yakuniy javobgarligi** – ijtimoiy ahamiyatga ega qarorlarda texnologiya yordamchi yoki vositachi bo'lishidan qat'i nazar, insoniy nazorat saqlanishi;
2. **Shaffoflik** – sun'iy intellektdan foydalanilganligi va uning qarorga ta'siri imkon qadar tushunarli bo'lishi;
3. **Nazorat va tekshiruvchanlik** – agentik tizimlar faoliyatini kuzatish, baholash va zarur holatda to'xtatish mexanizmlarining mavjudligi;
4. **Raqamli kompetentlik** – foydalanuvchilarda sun'iy intellekt imkoniyatlari, cheklovlari va xatarlari haqida yetarli bilim shakllantirish;
5. **Inson qadri ustuvorligi** – texnologik samaradorlik inson huquqlari, sha'ni, erkinligi va ijtimoiy manfaatlardan ustun qo'yilmasligi.

Bunday modelda inson texnologiya bilan raqobat qiluvchi emas, balki undan ongli foydalanadigan va uning ijtimoiy oqibatlari uchun mas'uliyatni anglaydigan subyekt sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa

Agentik sun'iy intellektning rivojlanishi insonning ijtimoiy mas'uliyatini bekor qilmaydi.

Aksincha, uning mazmuni va ko'lamini kengaytiradi. An'anaviy jamiyatda inson, asosan, bevosita amalga oshirgan harakatlari uchun javobgar bo'lgan bo'lsa, agentik texnologiyalar sharoitida u sun'iy intellektga berilgan vakolat, tanlangan maqsad, amalga oshirilgan nazorat va texnologik qarorlarning ijtimoiy oqibatlari uchun ham mas'ul bo'lib boradi.

Shu jihatdan kelajakning asosiy masalasi sun'iy intellektning qanchalik mustaqil bo'lishida emas, balki inson texnologik avtonomlik sharoitida o'z axloqiy va ijtimoiy subyektligini qay darajada saqlab qolishidadir. Agentik sun'iy intellekt davrida ijtimoiy mas'uliyat "insonning o'zi bajargan harakat uchun javobgarligi"dan "inson tomonidan yaratilgan, boshqarilgan yoki vakolat berilgan texnologik faoliyat oqibatlari uchun javobgarlik" tomon transformatsiyalanmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Floridi L. *The Ethics of Artificial Intelligence: Principles, Challenges, and Opportunities*. Oxford University Press, 2023.
2. Russell S. *Human Compatible: Artificial Intelligence and the Problem of Control*. New York: Viking, 2019.
3. UNESCO. *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. Paris, 2021.
4. European Union. *Artificial Intelligence Act*. 2024.
5. Coeckelbergh M. *AI Ethics*. MIT Press, 2020.
6. Gunkel D.J. *The Machine Question: Critical Perspectives on AI, Robots, and Ethics*. MIT Press, 2012.
7. Bostrom N. *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford University Press, 2014.